

ЗБОРНИК О СРБИМА У ХРВАТСКОЈ

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS

COMITE POUR L'HISTOIRE DES SERBES EN CROATIE

RECUEIL DES TRAVAUX SUR LES SERBES EN CROATIE

11

DIRECTEUR VASILJE DJ. KRESTIĆ

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДБОР ЗА ИСТОРИЈУ СРБА У ХРВАТСКОЈ

ЗБОРНИК О СРБИМА У ХРВАТСКОЈ

11

УРЕДНИК ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

ВАСИЛИЈЕ Ђ. КРЕСТИЋ
ДИНКО ДАВИДОВ
ВОЈИН ДАБИЋ
СОФИЈА БОЖИЋ

СЕКРЕТАР

МИРОСЛАВ ЈОВАНОВИЋ

Примљено на X скупку Одељења историјских наука од 28. децембра 2016. на основу реферата академика *Василија Ђ. Крестића, Михаила Војводића, Мирјане Живојиновић, Динка Давидова, Димитрија Стефановића, Наде Милошевић Ђорђевић, дописног члана Љубодрага Димића, проф. др Душана Иванића, Мире Радојевић, др Мелије Милин, Софије Божић и Душана Баџаковића.*

АМБЛЕМ: ГРБОВИ СА ИКОНОСТАСА ЦРКВЕ СВ.
ТОМЕ У ДИШНИКУ, РАД ЈОАКИМА
МАРКОВИЋА ИЗ 1750. ГОДИНЕ

ИЗДАЈЕ:
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

НАСЛОВНА СТРАНА: ЈАНКО МАГЛОВСКИ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: МИРА ЗЕБИЋ

ЛЕКТОР: ЈЕЛКА ЈОВАНОВИЋ

КОРЕКТОР: ЂУРЂЕВИЋ НЕВЕНА

ШТАМПА: ПЛАНЕТА ПРИНТ

САДРЖАЈ – TABLE DES MATIERES

<i>Василије Ђ. Крестић</i>	Великохрватске претензије на Војводину	7
<i>Vasilije Đ. Krestić</i>	Greater Croatian Pretensions to Vojvodina	28
<i>Мирјана Поповић</i>	Село Мокро поље према попису из 1831. године – пример демографских прилика код српског православног становништва у Северној Далмацији	29
<i>Mirjana Popović</i>	Village of Mokro polje according to the census of 1831 – an example of demographic circumstances at Serbian orthodox population in northern Dalmatia	42
<i>Војин Калинић</i>	Српска девојачка школа у Задру.....	43
<i>Vojin Kalinić</i>	Serbian girls' school in Zadar	54
<i>Љубинка Тошева Карповиц</i>	Сава Вуковић, депутат Ријеке на Темишварском сабору и сабору угарских сталежа.....	55
<i>Ljubinka Toševa Karpowicz</i>	Sava Vuković, Deputy of Rijeka at the National Church Congress at Timișoara and the Hungarian Diet (1790–1791).....	62
<i>Софија Божић</i>	Гавро Манојловић(1856–1939): историчар, академик, политичар	63
<i>Sofija Božić</i>	Gavro Manojlović (1856–1939): historian, academician, politician	86
<i>Мира Радојевић</i>	Из преписке Саве Косановића.....	87
<i>Mira Radojević</i>	From correspondence of Sava Kosanović	100
<i>Мирослав Јовановић</i>	Лука Марић у одбрани ћирилице и Српског културног друштва Просвјета у Хрватској	101
<i>Miroslav Jovanović</i>	Luka Marić in defense of cyrillic and Serbian cultural society Prosvjeta in Croatia.....	110
<i>Владислав Б. Сотировић</i>	Прва постхладноратовска „хуманитарна интервенција“ – Вуковар 1991. г.	111

<i>Vladislav B. Sotirović</i>	The first post-cold war „humanitarian intervention” – Vukovar 1991	128
<i>Vladislav B. Sotirović</i>	Breaking cliché on the killing of Yugoslavia: a role of Croatia	129
<i>Владислав Б. Сотировић</i>	Против клишеа о убијању Југославије: улога Хрватске.....	150
<i>Ђорђе Перућ</i>	Песме српских песника у мелографским записима познатих и мање познатих хрватских мелографа	151
<i>Dorđe Perić</i>	Poems of Serbian poets in melographic notations of known and less known croatian melographers	184
<i>Славица Гароња Радованац</i>	Милош Шкарић: Живот и обичаји српског народа у Лици и Крбави	185
<i>Slavica Garonja Radovanac</i>	Miloš Škarić: Life and customs of Serbian people in Lika and Krbava	246
<i>Станиша Војиновић</i>	Часопис српске омладине у Загребу „Омладина“ 1894–1895	247
<i>Staniša Vojinović</i>	Magazine of Serbian youth in Zagreb “Omladina” (1894–1895).....	268
РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА		268
РЕГИСТАР ГЕОГРАФСКИХ НАЗИВА.....		284

ЛУКА МАРИЋ У ОДБРАНИ ЋИРИЛИЦЕ И СРПСКОГ КУЛТУРНОГ ДРУШТВА ПРОСВЈЕТА У ХРВАТСКОЈ

МИРОСЛАВ ЈОВАНОВИЋ

Простор некадашње Војне крајине изнедрио је немали број истакнутих представника српске културе, уметности и науке. Међу онима који су цео свој животни век посветили изучавању природних наука посебно место заузима геолог Лука Марић (1899–1979). Рођен у банијском селу Папићи код Суње, Марић је након свршене гимназије у Петрињи и Карловцу дипломирао на групи за природопис и хемију Филозофског факултета у Загребу. Током специјализације у француским научним центрима у Паризу и Нансију Марић се определио за петрологију–проучавање стена и услова њиховог настанка. По повратку у земљу докторирао је на Београдском универзитету 1928. године, након чега су уследиле деценије научног рада којима је постављен стуб југословенске геологије и петрологије. Као професор на Техничком факултету у Загребу радио је од 1931. године све до проглашења Независне Државе Хрватске. Бежећи од Павелићевог режима, Марић се склонио у Љубљану, где је на позив свог колеге, руског петролога Василија Никитина током рата радио као професор на тамошњем универзитету. На место професора на Техничком факултету у Загребу вратио се 1947. године и ту је остао све до пензионисања 1969. године.¹ Природа његовог посла изискивала је велика истраживања и покретљивост на терену. Након пензионисања мање се бавио теренским радом јер га је ограничавала астма, али ни тада није престајао да пише. Његову велику научну заоставштину чини на десетине радова које је написао проучавајући стене широм Југославије. Ништа мањи допринос развоју југословенске петрологије чини неколико генерација научног подмлатка које је ишколовао у тој области.² Поред широке научне и професорске делатности, Марић је имао и активну друштвену улогу, и то првенствено у борби за очување

1 Стеван Карамата, „Био-библиографија Луке Марића”, *Годишњак САНУ* LXIII за 1961. годину, Београд 1963, стр. 201–203; Vladimir Majer, „Luka Marić (nekrolog)”, *Ljetopis JAZU* књ. 83. за 1979. годину, стр. 404–406; Стојан Павловић, С. Карамата, „Лука Марић (некролог)”, *Годишњак САНУ* LXXXVI за 1979. годину, Београд 1980, стр. 569–571; *Srotenica Luke Marića 1899-1979*, JAZU, Zagreb 1981; Стеван Карамата, „Лука Марић”, *Живот и дело српских научника* књ. 6, Београд 2000, стр. 325–360.

2 Још за живота Луке Марића, 1976. године, по њему је назван један минерал који је открио Б. Д. Штурман, сарадник Ројал Онтарио музеја у Торонту и некадашњи Марићев студент. По свом професору Штурман је откривени минерал назвао „марићит”. С. Карамата, „Лука Марић”, *Живот и дело...* стр. 345–346.

идентитета српског народа у Хрватској. Круна његовог рада на том пољу било је ангажовање у Српском културном друштву Просвјета. У рад тог друштва ушао је у шестој деценији живота као искусан и међународно признат научник. Његово животно искуство и висок углед у научним круговима били су главна препорука за водеће функције у Друштву. Најпре је постао председник Загребачког пододбора Просвјете 1967. године, потом члан Извршног одбора Просвјете 1969. године а члан њеног Главног одбора постао је 12. јуна 1970. године. Исте године изабран је и за почасног доживотног председника Друштва.³ Његов успон у тој културној установи српског народа у Хрватској поклопио се с јачањем хрватског националистичког покрета у СФРЈ.

Српско културно друштво Просвјета било је најзначајнија установа српског народа на простору Хрватске након Другог светског рата. Основана још у време народноослободилачке борбе, 18. новембра 1944. године, она је имала задатак да врши културно-просветну мисију у српском делу становништва Хрватске. Одиграла је значајну улогу у просвећивању и описмењавању тамошњег српског живља али и у обнови и изградњи подручја у којем је он живео. Као и друге институције основане у послератном периоду, Просвјета је била под контролом владајућег комунистичког режима, који ју је сматрао инструментом своје политике.⁴ Брзо проширивши своју мрежу пододбора на све крајеве Хрватске настањене Србима, она се учврстила на месту централне српске институције у тој републици. Око Просвјете као националног језгра Срба у Хрватској основане су и друге институције српског народа – Српско пјевачко друштво Обилић, Музеј Срба у Хрватској, Централна библиотека Српског културног друштва Просвјета и Архив Срба у Хрватској. Рад тих институција од самог њиховог настанка ограничаван је и све оне су, једна за другом, врло брзо престале да постоје. Буђење хрватског национализма крајем 1960-их година, од свих наведених српских институција дочекала је једино Просвјета. Чак је и њен рад био у доброј мери ограничен, нашта најбоље указује нагли пад броја пододбора који су постојали широм Хрватске. Њихов број је био највећи 1961. године, када их је било чак 303, али се наредних година драстично смањио, толико да је 1970. године било свега 20 активних пододбора СКД Просвјета.⁵

У другој половини 1960-их и почетком 1970-их година у Хрватској су се поново зачуле међуратне паролe о Југославији као тамници Хрвата, о пљачкању хрватске привреде али и нове о угрожености хрватског језика.⁶ Пробуђени хрватски национализам први пут се јасно манифестовао у *Декларацији о њоложају и називу хрвајској језика* 1967. године, иза које је стајала Матица хрватска. Појавом те Декларације, као и београд-

3 Исто, стр. 348.

4 Čedomir Višnjić, *Partizansko ljetovanje. Hrvatska i Srbi 1945–1950*, Zagreb 2003, str. 204–205.

5 *Вјетром Вијани*. Споменица Српског културног друштва Просвјета (у даљем тексту „Споменица СКД Просвјета”), Загреб 1971, стр. 16; Tatjana Šarić, „Srpsko kulturno društvo Prosvjeta u socijalizmu–prilog uz sedamdesetu godišnjicu osnutka”, *Arhivski vijesnik* 57, Zagreb 2014, str. 324–325.

6 Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije* 3, str. 405.

ским *Предлојом за размишљање*, који је уследио као одговор, отворена је расправа у којој СКД Просвјета није учествовала, али је знала да према њој заузме одлучан став. Оба документа оштро је осудила као штетне и тако се јасно оградилa од тих националистичких таласања. Ипак, када је због свог штетног деловања укинута Матица хрватска, националну равнотежу у Хрватској нарушавало је постојање Просвјете. Циљ је био јасан – требало је успоставити равнотежу тако што ће и Српско културно друштво бити укинута. Будући да Просвјета није била ни иницијатор ни учесник националистичких расправа, што се није могло рећи за Матицу хрватску и њене чланове, њено укидање је морало да буде извршено заобилазним путем – смањивањем одобрених финансијских средстава. Поред већ поменутог смањења броја активних пододбора, због недостатка финансијских средстава знатно је трпела и Просвјетина издавачка делатност. Основу те издавачке делатности чинио је лист *Просвјетџа*, који је месечно излазио као орган Друштва и био је наследник листа *Српска ријеч*, покренутог још 10. септембра 1943. године. У том листу обрађиване су теме из просвете, културе, науке и привреде а нарочита пажња поклањана је најмлађим читаоцима, за које су објављивани посебни текстови. Од 1946. године излазио је и *Просвјетџин календар*, али је он још 1958. године укинут због недостатка средстава за његово финансирање. Друштво је, у складу са својим могућностима, издавало и сабрана дела истакнутих српских писаца, као и преводе из светске књижевности. Сва Просвјетина издања била су штампана на ћирилици, и то су, ако занемаримо она иза којих је стајала Српска православна црква, била једина ћирилична издања која су излазила на територији Хрватске.⁷ Због тога је Просвјета настојала да свако своје издање одржи и поред све мање финансијских средстава које је добијала од републичких власти. Један од последњих покушаја Просвјете да ојача своју издавачку делатност било је покретање *Новой љетнойиси* 1971. године, који је по плану требало да излази четири пута годишње, али су од њега изашла само два броја.⁸ У то време је иста судбина задесила и лист *Просвјетџа*, заштитни знак тог истоименог друштва. Оставши без своје разгранате мреже пододбора и ћириличких издања, којима је попут вена продирало у српско национално ткиво на подручју Хрватске, Српско културно друштво Просвјета престало је да ради 1972. године. То се догодило свега две године након што је одлуком председника државе Просвјета одликована Орденом заслуге за народ са златном звездом поводом „25 годишњице оснивања и рада, а за нарочите заслуге у раду од значаја за културно уздизање наших народа.”⁹ Престанком рада Просвјете, једине преостале културно-просветне установе Срба у Хрватској, и обустављањем њених ћириличних издања, доведена је на том подручју у питање будућност српске писане речи, културе и идентитета уопште. Пошто је схватио озбиљност такве ситуације, Лука Марић је као доживотни почасни председник Просвјете решио да предузме одређене кораке.

⁷ Драган Суботић, *Српска књига и штампа у Далмацији, Хрватској и Славонији – између националног, либералног и конзервативног – 1868–1996*. Историјско-библиографски преглед, Београд 1997, стр. 178.

⁸ „Нови љетопис СКД”, Загреб 1971; Д. Суботић, нав. дело, стр. 87.

⁹ „Споменица СКД Просвјета”, стр. 11

Трагови о Марићевој активности у одбрани ћирилице и Просвјете, који су нам били доступни, потичу из 1977. и почетка 1978. године. Наравно, то не значи да се он као почасни председник тог Друштва није ангажовао и раније јер је Просвјета, као што смо навели, још 1972. године обуставила свој рад. Подаци, о којима ће овде бити речи остали су сачувани међу документима у поседу академика Добрице Ћосића, а који су након његове смрти постали део збирке Архива САНУ у Београду.¹⁰ Марић се најпре, крајем јула 1977. године, обратио Душану Драгосавцу, секретару ЦК СК Хрватске.¹¹ Уз кратко писмо Марић му је послао и свој ауторски текст под насловом „Српско културно друштво Просвјета, њезина задаћа и рад послје оснивања у НОБ 1943/1944. године.”¹² Тај текст, о којем ће бити више речи касније, Марић је написао у вези с „мировањем” и „неизвјесношћу” који су задесили Просвјету.

Из писма, које је крајем децембра 1977. године упутио Јови Угричићу, новом секретару ЦК СК СР Хрватске,¹³ сазнајемо да се Марић током марта и априла исте године састао с Владимиром Бакарићем и Душаном Драгосавцем. Разговор с двојицом првака СК Хрватске искористио је да их упозна са стањем у којем се налазила Просвјета. Пишући Угричићу, Марић је посебно истакао тежак положај ћириличне штампе у Хрватској, односно Просвјетиних издања на том писму која су престала да излазе. Осим *Просвјете* и *Нової љейојиса*, и бројна друга појединачна издања приређена за штампање чамила су у ладицама издавача већ неколико година. Према Марићевом мишљењу, то што у Хрватској није било ниједног ћириличног листа претило је да озбиљно угрози идентитет тамошњег српског живља. Желећи да Угричићу посебно дочара занемареност ћирилице у СР Хрватској, Марић је споменуо да су тих дана у СР Србији два русинска часописа обележила свој јубилеј, а српски ћирилски листови у Хрватској нису излазили већ неколико година. Када је направио то поређење, на упечатљив начин је истакао парадокс по којем су Русини у Србији могли да имају своју штампу, а Срби у Хрватској нису могли. Познати геолог је до податка о јубилеју русинских часописа дошао читајући дневни лист *Полиџика*, који је у загребачкој редакцији, на његово велико чуђење, излазио на латиници. Марић је сматрао да Срби у Хрватској, поред списка на ћирилици, заслужују и своје научне институте на којима би се проучавали њихова историја, традиција, култура и језик. Слични институти у Хрватској постојали су само за хрватски народ, иако су, према важећем уставу, поменута два народа била равноправна. Када је било омогућено постојање таквих хрватских института у Загребу, Дубровнику, Сплиту, Задру, Винковцима и Броду на Сави, питао се Марић, зашто није било таквих српских инсти-

10 Документа Луке Марића, почасног председника Српског културног друштва Просвјета у Загребу, Архив САНУ у Београду, Документа из кабинета академика Добрице Ћосића, Историјска збирка бр. 15164/25 (у даљем тексту АСАНУ 15164/25).

11 Лука Марић – Душану Драгосавцу, секретару ЦК СК Хрватске, Загреб, крај јула 1977, АСАНУ 15164/25-3.

12 Л. Марић, „СКД просвјета – њезина задаћа и рад послје оснивања у НОБ 1943/1944. Године”, АСАНУ 15164/25-3а.

13 Лука Марић – Јови Угричићу, секретару ЦК СК Хрватске, Загреб, крај децембра 1977, АСАНУ 15164/25-5.

тута у Книну, Војнићу, Топуском, Пакрацу или Вуковару? „Првенствено Ви нам можете помоћи у Вашем книнском крају, гдје су сви услови за такав рад испуњени,” апеловао је на порекло и родни крај тог високог партијског функционера. Марић је Угрочићу скренуо пажњу и на однос појединих локалних партијских комитета према претплатницима на Просвјетина издања. Наиме, Комитет СК у Петрињи је од Просвјете тражио на увид листу претплатника на њена издања из тог краја, што је заплашило Србе који су их до тада куповали и читали. Слично је било раније и у подручју Слуња, али су се тамошњи Срби досетили и преко својих комшија Хрвата куповали су Просвјетина издања.¹⁴

Након обраћања Угрочићу Марић је решио да се обрати и једном високом партијском чиновнику на државном нивоу. У јануару 1978. године послао је писмо Станету Доланцу, секретару ЦК СКЈ.¹⁵ Слично као и у свом обраћању Угрочићу, почасни председник СКД Просвјета изнео је и овом приликом тешкоће у којима се Друштво нашло, истакао забринутост због гашења јединих листова на ћирилици у Хрватској и још једном подвукао да је народ без штампе народ без идентитета. Говорећи о том идентитету Марић је навео да се тамошњи Срби према њему никада нису односили с немаром, али да су доведени у ситуацију у којој им је тај идентитет намерно оспорен. То писмо се издваја по томе што је у њему Марић изложио потребу да се под покровитељством Просвјете започне прикупљање и обрађивање извора о прошлости Срба у Хрватској. Тај процес, сматрао је, требало би да резултира писањем историје Срба у Хрватској. „Богате збирке хисторијских докумената у манастирским и другим библиотекама, у Музеју Срба у Загребу, потврђују хисторијски пут овог дијела српског народа, али се тај материјал не проучава, поготово не поручава се систематски, чак је био изложен повремено пропадању, захваљујући немару појединаца и одговарајућих људи”, писао је Марић. „Тај материјал треба научно обрађивати, па на основу критичке обраде требало би почети са писањем политичке, културне и књижевне историје српског народа у западним подручјима СФР Југославије, особито СР Хрватске. Резултате тога проучавања требало би систематски објављивати у издањима Просвјете у Загребу,” закључио је. Иако ова идеја није остварена она је важна као прва иницијатива да се у једној установи отпочне систематско изучавање прошлости Срба на простору Хрватске.¹⁶

14 Међу сачуваним документима постоји још један траг о надзору рада Просвјете који су спроводили локални комитети СК Хрватске. Комитет СК Задар пратио је нарочито предавачку делатност коју је организовао тамошњи пододбор Просвјете. Тај комитет је закључио да је циљ избора предавача из Новог Сада, Београда, Подгорице и Цетиња био стварање свести о припадности тамошњих Срба истој заједници са свим Србима из других крајева земље. „То иде у прилог тези да Срби у Далмацији ни етнички ни језички не припадају најбројнијем народу СРХ” закључено је у овом извештају. Извод из оцјене рада СКД Просвјета Задар од стране Комисије и комитета СК Задар, почетак 1972. Године, АСАНУ 15164/25-1.

15 Лука Марић – Станету Доланцу, секретару ЦК СКЈ, Загреб, 12. јануар 1978, АСАНУ 15164/25-6.

16 Тек неколико година касније, тачније 1983. године, створен је Међуакадемијски одбор за проучавање Војне крајине, у којем је посредно проучавана и историја Срба на том простору. Због све већег слабљења међуакадемијске сарадње крајем 1980-их

Овде ћемо се вратити на поменути ауторски текст који је Марић послао Драгосавцу. Наиме, исти тај текст, али у нешто краћој верзији, он је упутио и Доланцу уз писмо од 12. јануара 1978. године.¹⁷ Оба текста настала су сажимањем једног опширнијег Марићевог текста написаног октобра 1976. године, у којем је изнео своје виђење третмана Просвјете и ћирилице у Хрватској. Тај текст носи наслов „Културно-просвјетни рад и живот српског народа до данас у западним крајевима Социјалистичке Федеративне Републике Југославије” с поднасловом „Народ без штампе – народ без идентитета.”¹⁸ Из самог наслова се види да је подухват на који се Марић определио био доста амбициозан. О његовој озбиљности да говори о тој теми сведоче бројни извори које је користио, почев од радова Илариона Руварца, Јована Цвијића, Ферда Чулиновића, Гојка Николиша и других, до савремених новинских текстова из *Slobodne Dalmacije*, *Vjesnika* и *Полиџике*. И поред солидног избора литературе и извора, Марић се ипак оградао истакавши да одговор на насловљену тему није пружао као историчар већ као почасни председник Просвјете, „природословац” и човек опшег образовања. Одмах би требало рећи да квалитет тог текста није на завидном нивоу, да обилује фразама о народноослободилачкој борби, социјалистичкој револуцији и братству и јединству, те да аутор није у потпуности одговорио на тему задату у наслову. Ти недостаци, међутим, нису умањили вредност тог текста и Марић је у њему и те како показао познавање суштине проблема о којем је писао и добро је баратао аргументима изнетим у том тексту.

„Прошлост, наиме, једног народа није ствар случајног борављења на мјесту гдје се данас налази. То је несумњиво његова одлука и воља да се одржи управо на томе мјесту и у томе подручју”, писао је Марић.¹⁹ Говорећи о прошлости Срба у Хрватској, навео је да је од ране младости од својих предака слушао приповедања о ратовима и миграцијама који су Србе задесили пре и након доласка на то подручје. Међутим, приметио је да још увек нису постојали потпуни прикази прошлости Срба на том простору. Као пример за то навео је књигу *Povijest hrvatskog naroda 1860–1914* у којој је прошлост Срба у Хрватској обрађена само посредно, и то у мери без које се историја хрватског народа не би могла у потпуности разумети.²⁰ Сами аутори поменуте књиге напоменули су да је проучавање прошлости српског народа од великог значаја и да без ње није могуће на исправан и темељан начин схватити историју хр-

година тај Међуакадемијски одбор се угаasio а у оквиру САНУ формирано је посебно тело – Одбор за историју Срба у Хрватској, који је започео све послове у изучавању прошлости српског народа на овом подручју које је Марић намењивао Просвјети.

17 Л. Марић, „СКД просвјета – њезини задаци и рад после оснивања у НОБ 1944. Године”, Загреб 12. јануар 1978, АСАНУ 15164/25-6а.

18 Л. Марић, „Културно-просвјетни рад и живот српског народа до данас у западним крајевима Социјалистичке Федеративне Републике Југославије”, Загреб октобар 1976, АСАНУ 15164/25-2.

19 Исто, стр. 5.

20 Jaroslav Šidak, Mirjana Gross, Igor Karaman, Dragovan Šepić, *Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914*, Zagreb 1968. Осим што у њој није довољно пажње посвећено историји Срба, та књига имала је и друге недостатке: у њој није обрађена културна историја, прескочен је веома важан период од Револуције 1848/1849. године до 1860 године итд. Видети: Vasilije Krestić, Šidak–Gross–Karaman–Šepić, „Povijest hrvatskog naroda g. 1860–1914”, Zagreb 1968 (prikaz), Jugoslovenski istorijski časopis 3, Beograd 1969, str. 91–98.

ватског народа. Будући да „српска компонента,” како су је сами аутори оловили, није била проучена, Марић је с правом постављао питање шта читалац може да добије „читањем и учењем такве повијести, затим, зашто је то тако, и најзад, ко ће то надокнадити и проучити и са којег угла гледано”.²¹ Да би тај велики недостатак био надокнађен, Марић је као најважнији задатак историчара истицао прикупљање и критичко обрађивање историјских извора те на основу тога писање синтезе о прошлости Срба у Хрватској.

Просвјета, основана „не на паркету и под бљештавим освјетљењем богато илуминираних лустера”, већ „у народноослободилачких борби, готово у шуми, одакле је донијело своје светло име и лице,” у заједничкој држави заузела је правилан и братски однос према свим другим националностима. Међутим, отворени проблеми јавили су се крајем 1960-их година када је Хрватску захватила „несретна еуфорија” започета Декларацијом. Лингвисти, историчари и политичари, па и људи других звања и занимања, „једна цијела војска латила се пера да каже своје о народној историји, о чистом хрватском књижевном језику и књижевности, култури, школству, привреди, индустрији и финансијама.” Марићу се чинило да је тада дошло време да се у вези с питањем језика изврше промене с „тачке на тачку”, са „хиљаде и тисуће само на тисућу” и још неколико речи особених „хрватском књижевном језику”.²² У тој еуфорији учешће су узели многи научни, културни и политички делатници у Хрватској, чија је иступања он пажљиво пратио. Као посебан пример навео је случај Људевита Јонкеа, у то време водећег хрватског лингвисте. Јонке је био један од потписника Новосадског договора 1954. године којим је проглашено да су српски и хрватски један језик с два изговора – ијекавским и екавским, али је потом нагло променио своје мишљење отворено се залажући за посебност хрватског језика.²³ Марићу је запао за око и један иступ Мирослава Крлеже, који је за лист *Полиџика* изјавио следеће: „Хрватским књижевним језиком служе се само овдашњи Срби – писци, интелектуалци а народ говори српски, тј. пусти га да тај наш језик зове српским, као што га Хрвати зову хрватским” и тако одвојио српску интелигенцију од српског народа.²⁴ Иако није био ни лингвиста, ни историчар, Марић је схватао шта је била суштина свих тих лингвистичких подвајања. Сматрао је да је српски језик народни језик и да је свако одвајање народног од књижевног језика, односно језика интелигенције штетно и да по својој суштини подсећа на доба пре Вукове реформе. За себе је увек тврдио да је говорио и писао језиком којим га је дозивала његова мајка неписмена и боса а који се у његовом школском сведочанству 1905. године називао хрватски или српски језик а у ово време се звао српскохрватски језик.²⁵

21 Л. Марић, „Културно-просвјетни рад и живот српског народа...“, АСАНУ 15164/25-2. стр. 4.

22 Исто, стр. 16.

23 Исто, стр. 17–18.

24 Исто, стр. 20–21.

25 У једном приватном писму Лука Марић је све учеснике тих беспотребних лингвистичких расправа назвао „варијантацима, магистрима, докторима и

Марића је посебно болело то што је Просвјета стављена у исту раван с Матицом хрватском и окривљена за национализам. У том смислу му је најтеже пала изјава Јакова Блажевића, народног хероја и потоњег председника Председништва СР Хрватске, који је Просвјету назвао „малим трабантом Матице хрватске.” „Питам се, а и многи поштени људи се питају,” писао је Марић, „зар би Просвјета могла бити мали трабант онога ко иде за рушењем тековина народноослободилачке војске и борбе, и да ли би се она могла наћи у таквом колу? Дакле, Просвјета, као мали трабант нечије работе, требала би бити гурнута у каљужу оних који су бучно крстарили по Славонији и Далмацији, бунећи народ и рушећи тековине народноослободилачке борбе.”²⁶ Уочивши намеру да се ускраћивањем финансијских средстава рад Просвјете паралише, Марић је навео један случај као пример не би ли илустровао начин на који се та намера остваривала. Наиме, од новца предвиђеног у плану Интересне заједнице културе града Загреб за 1975. годину ни динар није био предвиђен за Просвјетина издања и њене остале активности. Од тих средстава финансиран је, између осталог, и рад две нехрватске културне установе у Загребу – Словеначког културно-просветног друштва „Словенски дом” и Чешког културног друштва „Чешка беседа”. Не доводећи ниједног тренутка у питање потребу да та друштва добију средства, Марић се само питао због чега је СКД Просвјета неправедно изостављена.²⁷ Судбине ћирилице и Просвјете у Хрватској Марић је везивао у једну сматравши да оне не могу једна без друге. Ћирилицу није видео само као уставом загарантовано право већ ју је назвао весником вековне присутности српског народа на подручју Хрватске. Просвјета би, по његовом мишљењу, само помоћу своје ћириличне штампане речи могла да настави да испуњава свој главни задатак – уклањање незнања и неумећа као главних препрека у развоју српског националног бића. Доживотни почасни председник Просвјете био је убеђен да су неповољна ситуација у којој се нашло српско писмо и Просвјета у Хрватској лако решиви и није губио наду да ће Просвјета након светле прошлости имати и исту такву будућност.

Из документације која нам је била доступна није познато какви су били одговори високих партијских званичника на те Марићеве апеле, ако их је уопште и било. Међутим, след догађаја од гашења Просвјетиних листова, преко престанка рада Друштва до његовог коначног укидања 1980. године²⁸ казује много више него што би могли ти одговори. Лука Марић је до краја наивно веровао у идеале братства и јединства и није доживео

сврзигамама” и препоручио им да оду на Кордун и Банију да тамо науче говор без варијаната. Лука Марић – Дани Димитријевић, Тијесно код Шибеника 1975. године, Архив САНУ Историјска збирка бр. 14755.

26 Л. Марић, „Културно-просвјетни рад и живот српског народа...”, АСАНУ 15164/25-2. стр. 25.

27 Исто, стр. 15.

28 СКД Просвјета је укинута одлуком РСП-а Хрватске 23. маја 1980. године. Та одлука оправдана је на саветовању Републичке конференције ССРНХ 2. октобра 1980. године закључком који није оставио места за оснивање било каквих посебних органа српског народа у Хрватској. Коста Михаиловић, Василије Крстић, *Меморандум САНУ, Одговори на критике*, Београд 1995, стр. 138–139.

формално укидање Просвјете. Његов покушај да нешто промени у односу републичких партијских структура према Просвјети и ћирилици је попут гласа вапијућег у пустињи остао без одјека. Након тридесет пет година постојања Просвјета је укинута а српски народ у Хрватској остао је без своје једине културне установе. Тек десетак година касније, у јеку грађанског рата у Југославији, рад Просвјете је обновљен, али у знатно другачијим околностима, с новим циљевима и задацима.

LUKA MARIĆ IN DEFENSE OF CYRILLIC AND SERBIAN CULTURAL SOCIETY PROSVJETA IN CROATIA

MIROSLAV JOVANOVIĆ

The famous geologist Luka Marić (1899–1979) was a lifelong honorary president of Serbian Cultural Society Prosvjeta in Zagreb. During the strengthening of Croatian nationalism in the early 1970's the work of this Society was interrupted and all its Cyrillic editions ceased to be published. Since Marić considered that the work of Society and the existence of its Cyrillic editions were of great importance for the Serbian people in Croatia, he made efforts to change this situation. These efforts consisted in meetings and correspondence with leading party officials on the republic and federal level. Although these Marić's attempts were unsuccessful, they represent an important testimony of the effort of lifelong honorary president of SCS Prosvjeta to preserve Prosvjeta and Cyrillic in Croatia.